cîteva exemple spre a ilustra acurateţea şi grija cu care sînt alese lecţiunile. În biografia lui Marius, cap. 15, par. 1, autorii au ales lecţiunea συνήγαγεν, în loc de συνῆγεν, avînd în vedere aoristul τειχίσας, care defineşte aspectul verbelor în acest punct al naraţiei. În viaţa lui Sylla, cap. 20, par. 1, este vorba despre nişte lacuri (λίμναι), pe care autorii le numesc ἑλώδης „mlăştinos şi acoperit de tufiş" ἑλυώδεις „mlăştinos" iar ἑλῶδες „nămolos". Este cu neputinţă a şti ce a fost în textul lui Plutarh, totuşi autorii au ales lecţiunea care conferă bălţilor aspectul cel mai neplăcut şi, în acelaşi timp, în concordanţă cu contextul în care este vorba de păpurişul aflat în apropiere de acele lacuri sau mai bine zis de acele ape stătătoare. Tot în Viaţa lui Sylla, 35, 11, este vorba despre reproşul pe care biograful îl face lui Sylla că nu s-a căsătorit cu o femeie onestă, ci, ca un tînăr fără judecată, s-a lăsat sedus de frumuseţe şi cochetărie. Autorii au preferat lecţiunea dată de GL în care citim παραβληθείς. Manuscrisul C comportă lecţiunea παρακληθείς care înseamnă „invitat" „chemat", „poftit". Reiske propune lecţiunea παραβληθείς care înseamnă „cucerit, prins în laţ". Este şi aici greu de ştiut care a fost lecţiunea originală a lui Plutarh, totuşi mi se pare că lecţiunea oferită de manuscrisul C este mai potrivită cu contextul, deoarece biograful n-avea nici un interes să-l scuze pe Sylla, care n-a putut rezista unei impresii puternice, ci, dimpotrivă, s-a lăsat sedus la o simplă momeală a frumuseţii. Notiţele istorice suferă vădit de lipsa unei poziţii clare a autorilor faţă de personajul respectiv. De aceea este greu de spus ce au gîndit în realitate autorii despre oamenii politici greci şi romani în discuţie.

N. I. Barbu

MACROBIO TEODOSIO, *I Saturnali*, a cura di Nino Marinone, Torino, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1967, 947 p. (Classici latini).

O nouă ediţie a *Saturnaliilor* lui Macrobius era aşteptată de mulţi cercetători din domeniul antichităţii clasice. Volumul pe care-l semnalez se deosebeşte de ediţia imediat anterioară publicată de J. Willis, *Macrobii opera*, Leipzig, Teubner, 1963, prin aceea că pe lîngă textul latin, ea oferă cititorilor şi versiunea italiană a textului antic, precedată de un amplu studiu introductiv (1—60).

Dotat cu un apendice critic (61—81), cu o notă bibliografică (83—97), numeroase adnotări, nouă planşe şi trei indici (879—947), volumul reprezintă un bun instrument de lucru, prin care se îmbogăţeşte literatura de specialitate.

În introducere, N. Marinone, un vechi cercetător al exegeţilor lui Vergiliu — amintesc numai studiul *Elio Donato, Macrobio e Servio, commentatori di Vergilio*, Vercelli, 1946 — examinează principalele probleme ridicate de scriitor şi opera sa : perioada istorică, data şi identitatea lui Macrobius, prezentarea personajelor care participă la discuţii, ordonarea materialului, izvoarele, planul şi compoziţia lucrării, caracterizarea operei şi a autorului. Planul adoptat e judicios. După o prezentare a perioadei istorice cuprinse între ultima jumătate a secolului al IV-lea şi prima jumătate a secolului al V-lea, caracterizată prin lupta între tradiţia păgînă şi creştinismul victorios, N. Marinone pune în discuţie spinoasa problemă a identificării lui Macrobius. Autorul adoptă aici punctul de vedere dezvoltat acum cîţiva ani de Alan Cameron în articolul *The date and identity of Macrobius* JRS, LVI, 1966, p. 24—25. Conform tezelor lui Cameron, Marinone situează pe Macrobius şi *Saturnaliile* sale într-o perioadă mai tîrzie decît cea tradiţională[1]. Activitatea scriitorului nostru ar trebui plasată deci între 384—485, iar Macrobius, al cărui nume diacritic ar fi cu certitudine Theodosius, este identificat cu Theodosius, *praefectus*

[1] Vezi mai sus, p. 231 ş.u.

praetorio Italiae în 430 (identificare sugerată de altfel cu mult înainte de S. Mazzarino, *La politica religiosa di Stilicone*, Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere (lettere) LXXI, 1938, p. 255 ş.u.). Partea a IV-a a studiului introductiv e consacrată prezentării genului literar din care fac parte *Saturnaliile* şi a participanţilor la discuţiile puse în scenă. Exponenţi ai unei culturi pe cale de dispariţie, membri — aproape toţi — ai înaltei aristocraţii romane tîrzii, ei şi-au dobîndit merite deosebite în cultivarea şi conservarea literaturii romane. Cu expunerea subiectului şi gruparea materialului pe zile se ocupă capitolul al V-lea, iar penultimul reia insolubila problemă a izvoarelor, în care noua ediţie nu aduce soluţii diferite de cele cunoscute pînă acum. N. Marinone recintăreşte şi apreciază aici tezele propuse în bună parte de G. Wissowa în disertaţia sa *De Macrobi Saturnaliorum fontibus*, cu unele corectări aduse de Wessner în RE XIV, 170—198.

Editorul înlătură ipoteza mai recentă a lui E. Türk[2], după care Macrobius, un mare erudit, şi-ar fi adunat în cea mai mare parte materialul direct din autorii citaţi şi rămîne la concluzia şine cunoscută : „i Saturnali siano constituiti in gran parte di materiale di secondo mano".

În partea finală se fac consideraţii asupra autorului şi a scopului operei. N. Marinone ne redă imaginea unui Macrobius care „non ha idee innovatrici nel campo della cultura... un uomo che non brilla certo per molti lumi d'ingegno"... dar ...„un onesto studioso, un compilatore erudito che ha notevole cultura di greco e di latino, che ha saputo scrivere pagine interesanti... e conserva documenti che sarebbero andati irrimediabilmente perduti..."

Saturnaliile rămîn un document important îndeosebi prin dragostea nemărginită pentru tradiţia clasică şi cultul antichităţii.

Desigur că unele consideraţii privitoare la răsunetul şi influenţa acestei scrieri în evul mediu şi o prezentare, cît de sumară, a limbii şi stilului autorului ar fi împlinit mai bine acest cuprinzător studiu. Fără a aduce noutatea unor concepţii originale, ceea ce nici nu a stat, probabil, în intenţia autorului, introducerea e redactată cu competenţă, cu o deosebită claritate, într-o limbă frumoasă.

O sarcină mai puţin complicată o constituie pentru ultimul editor al *Saturnaliilor* stabilirea textului, deoarece el îşi propune să ia ca bază ediţia anterioară a lui Willis cu unele modificări (vezi p. 63).

Astfel, în timp ce Eyssenhardt îşi stabilise textul bazîndu-se numai pe trei manuscrise : *Parisinus* P, *Bambergensis* B şi *Cantabrigiensis* A, Willis folosise 11 manuscrise, aducînd precizarea importantă că două din cele trei familii determinate de La Penna şi anume P şi V îşi au originea într-un subarhetip comun; avem a face, deci, cu o genealogie bipartită: PNDT şi RBMZFAV.

În apendicele care urmează introducerii Marinone adaugă la codicii utilizaţi de Willis încă trei manuscrise : *Argentoratensis*[3] 14 sec. XI (conţine I—VII sfîrşit), *Londinensis*, Bibl. Cotton, Vitellius C III, sec. X (conţine I—III) *Harleianus* 3859, sec. XII (conţine I, 2, 15—V, 20, 10).

Elementele de critică de text pe care îşi întemeiază editorul modificările îşi au locul în apendicele menţionat, care, din păcate, nu poate suplini lipsa unui aparat critic, necesar unei astfel de ediţii. E de remarcat prudenţa editorului, care nu aduce conjecturi personale ; cînd textul poate fi interpretat fără corectări e preferată lecţiunea manuscriselor. O bună parte din emendările acceptate totuşi de Marinone sînt de fapt preluarea unor mai vechi corectări propuse de alţii

---

[2] *Macrobius und die Quellen seiner Saturnalien. Eine Untersuchung über die Bildungsbestrebungen im Symmachuskreis.* (Diss.) Freiburg im Breisgau, 1961, şi articolele *Les Saturnales de Macrobe, source de Servius Danielis*, RÉL, XLI, 1963, p. 327 — 349 şi *Macrobe et les Nuits attiques*, Latomus, XXIV, 1965, p. 381 — 406.

[3] Semnalăm două erori tipografice : Angentoratensis şi Contabrigiensis pentru Cantabrigiensis.

(S. Timpanaro[4], A. la Penna[5], Cameron[6], Jacoby ş. a. sau chiar de editorii anteriori Jan, Eyssenhardt). Ne vom opri asupra cîtorva din acestea din urmă, considerate de autor mai importante şi discutate în apendicele critic. Unele nu constituie de fapt intervenţii efective în text ci îndreptări mărunte ca :

I, 4, 22 *Atellania: Atellana*, corectare pentru care pledează majoritatea manuscriselor şi ediţiilor, ca şi Gellius 10, 24, a doua formă fiind o lectio facilior.

III, 6, 4, *tauro immolat* (αVFA) : *taurum immolat* (MBR, ediţiile) ; desigur, pare de preferat prima soluţie, susţinută de III, 10, 5 şi care are avantajul lecţiunii mai grele.

V, 2, 15 *iuuenis* (acuz. pl.) : *iuuenes*, lecţiunea virgiliană e întîlnită în toate manuscrisele (în afară de T).

VI, 7, 13 *in re atque omni tempore* : *in re atque omni in tempore* (Willis). Consensul manuscriselor lui Macrobius, Gellius, ediţiile lui Jan şi Eyssenhardt pledează pentru prima, sau modificări privind exclusiv ortografia :

I, 4, 24 *Cn Mattius* (majoritatea mss) : *Cn Matius* (Eyssenhardt, Willis).

I, 7, 1 *Dysario* mss : *Disario* (Jan, Eyssenhardt, Willis).

Semnalăm şi cîteva intervenţii mai importante pentru înţelegerea textului, care par convingătoare :

praef. I *Eustathi fili* (NDPVF) cf. A. Cameron JRS, LVI, 1966, p. 37 : *Eustachi fili* (TBZRA).

I, 2, 16 *Rufium Albinum* mss : *Furium Albinum* ediţiile. Pentru prima lecţiune pledează şi identificarea prosopografică care-l recunoaşte în Rufius Albinus. cf. O. Secck RE III, 1864, 61 ş.u. ; A. Chastagnol, *Les Fastes de la préfecture de Rome au Bas-Empire*, Paris, 1962, p. 233 ş.u., A. Cameron, CQ, XVII, 1967, p. 392 nota 2.

I, 17, 21 *Meandrius* mss, Jan, Eyssenhardt ; cf. şi F. Jacoby, FGH 491 : *Leandrius* (Meurs, Willis).

III, 18, 10 *quae sit: quid sit*. Majoritatea mss (afară de PT) şi Jan au prima lecţiune ; nu e nici un motiv pentru a prefera pe *quid*.

V, 9, 3 *qui scindere : quis scindere*, lecţiunea atestată de toate manuscrisele lui Macrobius (cu excepţia lui A) e confirmată şi de mss lui Vergiliu.

Nesatisfăcătoare ni se par soluţiile :

I, 17, 6 *uirtus solis est quae fructibus † effectus eiusdem est qui frugibus praeest †*. Întreaga frază (*uirtus—praeest*) e considerată lipsită de sens de către Willis şi pentru acest motiv pe nedrept eliminată ; Marinone o socoteşte coruptă numai în partea finală. Ni se pare, aşa cum crede şi Jan, că fraza e clară.

II, 1, 9 *haec nobis sit litterata laetitia et docta cauillatio uicem planipedis et sabulonis, impudica et praetextata uerba iacientis † ad pudorem ac modestiam uersus imitata †*. Fraza, socotită de Marinone drept *carens sensu* şi provenită probabil în partea finală dintr-o glosă la *praetextata uerba*, nu ni se pare fără sens.

1, 7, 18 *ex ueri fonte* Meurs, Willis, Marinone : *ex meri ueri fonte* mss, Jan, Eyssenhardt. Motivul suprimării lui *meri* : alăturarea cu totul rară a unui adjectiv pe lîngă un adjectiv substantivat şi succesiunea celor două genitive în homoioteleuton. Nu credem că acesta ar fi un motiv suficient pentru suprimare.

II, 2, 17 v. 10 *ut transilire* (Marinone) : *ut transire* mss, *ut transilire* (Willis), Conjectura elegantă propusă de Havet în *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latines*, Paris, 1911, p. 140 — şi acceptată de Marinone — nu ni se pare sigură.

---

[4] Recenzie la ediţia lui Willis, Gnomon XXXVI, 1964, p. 784 — 792.

[5] Recenzie la ediţia lui Willis, Rivista di filologia e di istruzione classica, XCII, 1964, p. 452 — 461.

[6] CJ, XVII, 1967, p. 392 nota 2 ; JRS, LVI, 1966, p. 37.

V, 2, 13 *et Venus* : *ut Venus* (manuscrisele şi ediţiile). Uşoara corectare *et* ar fi desigur posibilă prin corelaţie cu precedentul *et tempestas*. Consensul manuscriselor şi ediţiilor, ca şi înţelesul frazei, pledează pentru menţinerea lui *ut*.

O grijă deosebită a fost acordată în noua ediţie redării termenilor greceşti ca şi numeroasele citate, reproduse fie cu caractere cursive, fie cu ghilimele, aşa încît acestea să poată fi distinse uşor de restul textului. Şi punctuaţia lucrării a suferit unele modificări, editorul străduindu-se să o uniformizeze.

În ceea ce priveşte adnotările, nu putem să trecem cu vederea faptul că natura lucrării şi conţinutul ei foarte variat a solicitat comentatorului cunoştinţe temeinice şi multiple asupra lumii antice. Cititorul găseşte într-adevăr aici explicaţii corecte privitoare la autorii întîlniţi sau trimiteri la pasajele paralele care prezintă similitudini totale sau parţiale cu textul lui Macrobius, cu indicarea operelor sau a culegerilor de fragmente. Totuşi notele din subsol se mărginesc la aceasta, nu este vorba de un comentariu mai amplu, nu se dau deslușirile obișnuite în cazul unui text dificil sau indicaţiile necesare privitoare la construcţiile gramaticale sau la vocabular, faptele de limbă menţionate de autorul latin nu sînt interpretate. Considerăm că faţă de eleganţa colecţiei, chiar dacă aceasta se adresează unui public larg, se impuneau adnotări mult mai dezvoltate [7].

Meritul ediţiei constă însă îndeosebi în traducerea *Saturnaliilor* în limba italiană. Versiunea lui Marinone e corectă şi frumoasă. O lectură atentă ne-a relevat însă şi unele inadvertenţe : semnalăm aici cîteva din prefaţă :

Pref., 2 : *ad cuius perfectionem compendia* **longis anfractibus** *anteponenda ducens* e tradus „e ritenendo che per il tuo perfezionamento i compendi siano assai piu utili di *lunghi e tortuosi discorsi*" ; aici e sensul propriu (e vorba de lungile ocolişuri !)

De asemenea editorul introduce uneori în locul traducerii interpretări neobligatorii :

Pref. *et quasi de quodam litterarum peno* „e come si avessi a disposizione un « *enciclopedia letteraria* ». Redarea substantivului *penus* prin „enciclopedie" ni se pare în gura lui Macrobius un fel de anacronism, cu atît mai mult cu cît sensul corect e de „hrană", „provizie" deci mult mai sugestiv, un fel de *provizie literară* ; sau tot în praef., 2 : *quae in* **librorum struc** *latens clam uulgo est* ... e tradus prin „perso nei libri pubblici e quindi ignoto ai piu".

Acestea sînt de fapt observaţii de amănunt faţă de exactitatea traducerii, eleganţa şi frumuseţea stilului.

Bibliografia volumului se împarte în patru secţiuni :

1) ediţii şi traduceri ; 2) studii speciale (care se referă îndeosebi la *Saturnalia*) ; 3) opere generale ; 4) autori antici şi culegeri de fragmente. Bibliografia este, în măsura posibilului, completă şi la zi. Ni s-a părut curioasă însă omiterea unor lucrări importante ca : J. Martin, *Die Geschichte einer literarischen Form, Symposion*, Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums 17, 1—2, Paderborn, 1931 ; E. R. Curtius, *Die Lehre von den drei Stilen in Altertum und Mittelalter*, Romanische Forschungen, 64, 1952, p. 57—70.

Trei indici completează lucrarea, constituind un auxiliar preţios pentru cititor. În afara indicelui de nume şi subiecte importante (p. 933—944) volumul are şi un indice special cu următoarele patru diviziuni : 1. pasaje paralele : a) indicarea eventualelor corespondenţe textuale ; b) pasaje îndoielnice unde se poate observa numai o analogie a subiectelor sau unele coincidenţe întîmplătoare. 2. autorii citaţi : a) semnalarea pasajelor homerice şi virgiliene importante pentru variantele textului ; b) citarea de cuvinte izolate pentru care sînt

---

[7] Semnalăm cîteva erori tipografice în note : p. 232 nota 6 : trimitere greşită la *Georgice* I 282 ; corect versul 272 ; p. 270 nota 11 trimitere greşită, corect I, 17, nota 9 ; p. 386 nota 15 trimitere greşită la *Aen.* 2, 395, corect *Georgice* 2, 395.

enumerate toate fragmentele în care revin. 3. nume proprii, făcîndu-se distincţie între cele care apar în textul lui Macrobius şi cele care se întîlnesc în citatele luate din alte lucrări: a) latine; b) greceşti. 4. o listă a lecţiunilor controversate privitoare la numele proprii.

Nu putem încheia această prezentare fără să amintim tehnica editării, excelentele condiţii grafice în care apare lucrarea. De altfel observaţiile făcute nu pot umbri calităţile acestei lucrări. Ea constituie un progres faţă de ediţiile anterioare în special prin studiul introductiv şi traducere, prima versiune italiană a acestei celebre opere a antichităţii.

Semnalăm totuşi că de la ediţia lui L. Jan nu a mai apărut un amplu comentariu al operei lui Macrobius şi că acesta se lasă încă aşteptat.

Rodica Cristescu-Ocheşanu

L. ANNAEI SENECAE *Operum moralium concordantia* P. Grimal cura edita, VI. *De clementia,* Schedas conscripsit ordinauitque u. d. B. Mortureux, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, 242 p. (Travaux de l'Institut d'Études Latines, Fascicule 6.)

Într-un succint cuvînt înainte (p. 5), redactorul întregii serii, P. Grimal, ne avertizează că, începînd cu acest volum, editorii ne vor pune la dispoziţie contexte şi mai ample decît cele selectate în primele cinci fascicole, pentru a stabili astfel în afară de orice dubiu interpretarea corectă a fiecărui pasaj în parte.

Apoi, în cîteva rînduri, B. Mortureux ne informează că prezenta concordanţă se bazează pe ediţia lui C. Hosius (Leipzig, Teubner, 1900), ţinînd seama concomitent de variantele textuale semnalate în aparatul lor critic de către Hosius şi, mai tîrziu, de către F. Préchac.

Bazată pe aceleaşi principii ca şi fascicolele anterioare [1], concordanţa la *De clementia* frapează prin acurateţea tehnică şi tipografică a întocmirii sale. Singura inadvertenţă pe care am putut-o remarca în trecere este următoarea: sub lema **edo, edi, esum, edere/esse** sînt inserate din nebăgare de seamă nu numai formele lui „a mînca"[2], ci şi cele ale lui „a scoate, a emite" — **edo, edere, edidi, editum** [3], scăpat din vedere ca titlu separat.

Consultarea fugitivă a acestui volum atît de folositor şi de comod alcătuit ne-a pus din nou problema admiterii ca titluri a lui **coepio** şi a lui **pudeo,** deşi t o a t e formele înregistrate pe baza textului ţin de **coepi** şi respectiv de **pudet.** Ne întrebăm totodată dacă este într-adevăr utilă păstrarea sistemului din volumele vechi ale *TLL,* conform căruia cazuri ca *detrecto/detracto* sau *claudo/cludo* sînt considerate ca dublete ale unui singur cuvînt, deşi este vorba în mod sigur de o formă veche, primară şi de una refăcută, secundară [4].

Nu putem încheia această prezentare fără să subliniem încă o dată cît de binevenită este menţionarea variantelor textuale nu numai sub lema preferată de către editori, ci şi sub un titlu independent, deosebit printr-un asterisc dublu [5].

Dan Sluşanschi

---

[1] Cf. StCl IX, 1967, p. 320 — 321; XII, 1970, p. 309 — 311; XIII, 1971, p. 295 — 296.
[2] 1, 25, 1 *edendum* şi 1, 18, 2 *esurus erat.*
[3] 1, 5, 7, *in lucem edimur* şi 1, 19, 7 *in altum editas arces.*
[4] Cf. A. Ernout—A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots,* Paris, Klincksieck, 1959[4], p. 126 şi 699.
[5] Cf. de ex. **areseo** (1, 11, 1); **item** (2, 7, 2); **ligare** (1, 7, 4); **quaestor** (1, 6, 2).